

civilnog društva raščlanjuje u 4 dimenzije: strukturu (koliko je veliko i aktivno civilno društvo te s kakvim resursima raspolaže); prostor (kakav je zakonski, politički i kulturni okvir u kojem civilno društvo djeluje); vrednote (koje vrednote i norme civilno društvo predstavlja i promiče); i utjecaj (doprinos civilnog društva u rješavanju posebnih socijalnih, ekonomskih i političkih problema).

Vjerujem da čitanje ovog dijela knjige može tek naznačiti veličinu istraživačkog posla s kojim su se susreli autor i njegov tim, a samo oni koji su radili slične poslove znaju što u našoj (nepodupirućoj kulturi) znači od ispitanika (poštanskom anketom) dobiti tražene podatke, koristiti domaće statističke podatke koji nerijetko nisu usklađeni s propisanom metodologijom ili ne objavljuju vrst podataka relevantnih za ovo istraživanje, pretraživati niz sivih, slabo dostupnih dokumenta kako bi se u njima pronašli željeni podatci. Dakle, rezultati istraživanja kazuju da je civilno društvo "osrednje zdravo" što se tiče njegove strukture i utjecaja. Vrijednosti i norme koje predstavlja i promiče civilno društvo pozitivnije su i imaju najveću vrijednost u odnosu na druge komponente. Prostor, tj. zakonski, politički i socio-kulturni okvir u kojem civilno društvo djeluje sasvim je negativno određen. (Istraživanje je provedeno u travnju i svibnju 2001. godine).

U zaključku knjige autor ističe da je mentalitet amoralnog familizma ključna prepreka ukorjenjivanju civilnog društva u Hrvatskoj (da li samo tome?), te identificira četiri područja, pitanja razvoja civilnog društva koja bi mogla pridonijeti njegovu prevladavanju. Ključna su pitanja: kako povećati civilnu zauzetost građana i promovirati ju u građansku vrlinu? Kako u medijima i javnosti civilno društvo može zauzeti pozornost? Kako povećati suradnju i partnerstvo države, gospodarstva i civilnog društva, razviti socijalnu dinamiku

i povećati socijalnu koheziju kao osnovu potrebnog optimizma. Konačno, pita se, kakvi su resursi i mobilizacijski potencijali kojima za tu svrhu raspolaže hrvatsko civilno društvo, te što možemo naučiti iz dosadašnjih postignuća različitih organizacija civilnog društva.

Gojko Bežovan i njegov tim (Siniša Zrinščak i Marina Vugec) nastavili su istraživanje koje je prvi put provedeno 2001. godine i koje prikazuju u ovoj knjizi novim istraživanjem (istraživanje provedeno u proljeće 2004.), čiji će rezultati, za nadati se je, ponuditi moguće odgovore na prethodno postavljena pitanja. Kao zanimljivu koincidenciju i dodatnu motivaciju za buduće čitatelje ove knjige valja spomenuti da su nedavno (29. i 30. travnja 2005. godine) javnosti predstavili nacrt izvješća koje iznosi nove rezultate za Hrvatsku. Dok čekamo na objavljivanje novih rezultata, valja nam pomno proučiti ove u kojima se govori u knjizi *Civilno društvo*, kako bismo znali identificirati pomake i zapreke u razvoju civilnoga društva u Hrvatskoj.

Jasminka Ledić

HRVATSKO DRUŠTVO I INTEGRACIJSKI PROCESI

Antun Šundalić

Osijek: Matica hrvatska, Ogranak Osijek i Grafika, 2004., 159 str.

Autor knjige koju želimo prikazati intelektualnoj javnosti živi i radi u Osijeku. Sociolog je po struci, a taj predmet predaje kao izvanredni profesor na Ekonomskom fakultetu Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku. Fokus njegovog istraživačkog interesa u ovoj knjizi je problem razvoja hr-

vatskog društva u okviru europskih integracijskih procesa i posljedice tih umrežavanja u globalni neoliberalni sociogospodarski model po hrvatske identitete.

Globalizacija i integracije najčešći su termini kojima operacionaliziraju društvene znanosti, pa ih i autor interpretira na deskriptivnoj i strukturalnoj razini. Ističe se njihova kompleksnost, od kojih se najprije navode one negativne po razvoj čovječanstva i slabije slojeve, nacije, države. Tek nakon toga Šundalić ističe i neke afirmativnije segmente ovih procesa. Vjerojatno je u hijerarhiji i redosljedu analitičke obrade ovih sadržaja prisutan i autorov vrijednosni stav. Multikulturalizam je neprijeporna činjenica suvremenog svijeta. Na primjeru Europe autor navodi utjecaje izvan europskih kulturnih utjecaja posredstvom različitih umjetničkih smjerova, a eksplicite se spominju književnici poput Marquesa, Coetzea, Coelhoa, Castanede, Rushdiea, Džubrana. Slično je i u religijskoj sferi u kojoj pored kršćanstva (katalicizam, pravoslavlje, protestantizam), sve više jača utjecaj islama, te novi religijski pokreti istočne provenijencije, budistički i nebudistički, te meditativni, proročki, mesijanski i sotonistički pokreti. Hrvatska želi ući u takvu Europu, ali sve više je i pitanja što nam to donosi. Može li se u zamjenu za ograničenje suvereniteta dobiti gospodarski razvoj i socijalno blagostanje, ako ta Europa ne može ostvariti takve ciljeve za svoje građane? Kako očuvati vlastitu tradiciju u globalizirajućim svjetskim trendovima? Pritom se može dodati, po našem mišljenju, nestajanje ili barem znatno umanjivanje mnogih tradicijskih vrednota uslijed dinamike hrvatskog društva, od socijalističke polumodernizacije do tranzicijskih vrludanja i tajkunske modernizacije na hrvatski način. I bez europske integracije Hrvatska je postmodernistički konfuzna i (pred)modernistički tradicionalna istodobno. U hrvatskoj situaciji euroskepticizam i otpor integracijama nije

uglavnom otpor unutar globalizacijskog procesa i traženje alternative već više povjerenje u "bolju prošlost" i svojevrsni bijeg od (post)modernizacije. Promjene u svijetu poprimaju neželjeni smjer, kako to zapaža Chomsky, pa umjesto multipolarnog svijeta svjedočimo nastajanju unipolarnog poretka u kojem SAD postaju predvodnik i nadziratelj ostalih država i nacija. Stoga, u našem vremenu pitanja identiteta zaokupljaju pojedince, skupine i institucije koje nastoje pronaći sebe i zadržati vlastitu posebnost (ili kako ističe autor, analognu kršćanskom poimanju zbilje, dušu svoga postojanja). Problemi identiteta u mekdonaldiziranom Svijetu (ili onom koji to tek treba postati), zadiru u temeljna pitanja kao što su opstanak, očuvanje vlastite posebnosti, otpor osvajačima i želja za razvojem i jednakošću s drugim akterima u svjetskim procesima. Ostaje pitanje, kako to primjećuje autor, koliko će integracija donijeti boljitka, a osobito ravnopravnosti i jednakosti i nije li integracija samo nova forma eksploatacije (da upotrebimo taj nepopularan, ali koristan i neopravdano potisnut marksistički termin). Ipak, i pored sumnji i pitanja, autor smatra da su globalizacijski procesi neizbježni a prisutni strah će "... hrvatsko, kao i ostala tranzicijska društva, morati potisnuti uslijed neizbježne komunikacije s globalnim procesima koji su umreženi unificiranim jezikom tehnike" (str. 21).

Globalizacijski otpori i pokreti, koji se na tim idejnim temeljima stvaraju i djeluju, čine upitnim ovakve teze/razmišljanja. Posebno je u tim procesima došlo do oživljavanja etničkog/nacionalnog, što analizira i autor u knjizi, ističući fenomen straha koji ide uz globalizaciju: "Strah od brisanja, nestajanja nacionalne posebnosti osobito je izražen kod malih naroda. On može izazvati kontradiktorne učinke. Uslijed širenja mekdonaldiziranih vrijednosti svakodnevice, može doći, na jednoj strani, do (1) jačanja nacionalnog identiteta i otpora prema vanjskom kao neprijateljskom,

a na drugoj, pak, može doći i do (2) komercijaliziranja lokalne egzotike čime se samo potvrđuje uključivanje u globalne tokove” (str. 31). Pitanje i za autora nije integracija ili ne, već kvaliteta integracije u kojoj će život svima biti podnošljiv i ugodan. Jedan podnaslov u knjizi nosi naslov Nezgoda trenutak za Hrvatsku. U čemu je taj trenutak? Tehnološki procesi praćeni gospodarskim i političkim promjenama toliko su agresivni po svojim učincima da razaraju sve oblike ljudskog zajedništva. Solidarnost kao kategorija sve se više dovodi u pitanje i njezino egzistiranje gubi socijalnu podlogu u suvremenom svijetu. Hrvatska se tek treba modernizirati. Svi prijašnji pokušaji bili su nedostadni i segmentarni uključujući i industrijalizaciju u SFRJ, koja nije razvijala vrijednosti individualizma, odgovornosti, racionalizma i inovacije. Stoga je pred Hrvatskom težak zadatak, a trenutak nije baš povoljan. Potrebno je nakon ratnih i privatizacijskih destrukcija “odživjeti materijalno bogaćenje i istodobno zaživjeti s novim realitetom – društvom znanja. Prošlo desetogodišnje razdoblje ne daje uporište optimizmu ni u jednom dijelu: materijalno je bogaćenje shvaćeno ne kao transformacija gospodarstva sa širim implikacijama na podizanje ukupnog društvenog standarda, već kao pravo i privilegija male skupine politički odabranih...” (str. 34).

Uz to, što je sljedeća tematska cjelina u knjizi, strah i briga oko identiteta postaje globalna tema, a mali narodi i države, što je slučaj Hrvata i Hrvatske, svakako su najviše zabrinuti. Kao veliki problem u slučaju Hrvatske, autor navodi usvajanje kapitalističke forme, ali ne i sadržaja. Institucionalna preobrazba nije praćena pomakom u svijesti građana koji su ostali u socijalističkim kategorijama i razmišljanjima. Sloboda je razumljena kao nacionalna samobitnost, što je samo jedan segment u demokratskom okviru kapitalističkog društva koje se stvara. Hrvatsko je društvo u privatizaciji vrlo rasloženo, što je kod većine stanovništva

doživljeno kao nepravda, a ne kao argument za uspješan početak kapitalizma. Prisutna je mobilnost prema dolje, što pokazuje kako tranzicija u Hrvatskoj nije uspješna i ne vodi (barem za sada) prema prosperitetu i blagostanju. Političke promjene su brzo usvojene, dok sociokulturni i gospodarski ambijent još uvijek ima puno elemenata seljačkog društva i socijalizma. Stanovništvo teško prihvaća novi vrijednosni sustav. Po našem mišljenju, razlozi su upravo u “divljoj” i pljačkaškoj tranziciji koja pruža već u startu kapitalizam kao negativan scenarij. Umjesto postupnog prijelaza s modela samoupravnog socijalizma i afirmacije rada i znanja, na javnoj sceni dolazi do etnifikacije politike i apsolutizacije etničkog identiteta, što će omogućiti manipulaciju nacionalnim i korištenje konstrukcije “velikih” Hrvata u prizemne i mutne privatizacijske svrhe.

U drugom dijelu knjige autor analizira rezultate istraživanja provedenog na Sveučilištu J. J. Strossmayera u Osijeku (studenti Ekonomskog, Filozofskog i Pravnog fakulteta). Uzorak je obuhvatio 240 ispitanika, a polazišna hipoteza bila je da je razvoj hrvatskog društva prije svega stvar njegovih resursa, kako materijalnih, tako i ljudskih, te da će o (ne-)uspješnosti njihova aktiviranja ovisiti integracijski procesi i ukupni razvoj društva. Ispitanicima su ponuđene tri skupine vrijednosti: intelektualne, moralne i materijalne. Tražilo se njihovo mišljenje o zastupljenosti navedenih vrijednosti u hrvatskom društvu. Kakvi su rezultati? Intelektualnih i ljudskih vrijednosti nema dovoljno, pa su tako posebno negativno vrednovani političari. Izrazit problem su etičke vrijednosti, a njihova percepcija kod ispitanika je poražavajuća. Povjerenje u ljude, zakone i institucije, poštenje i socijalna pravednost ima dovoljnost od 2% do 5,4%, što pokazuje veliku moralnu krizu kroz koju prolazi hrvatsko društvo i svojevrsni moralni vakuum nastao smjenom poredaka i ratnim sukobima.

Materijalnim vrijednostima, po mišljenju ispitanika, Hrvatska najmanje oskudijeva. Tako sirovina za proizvodnju, energenata, proizvodne tehnologije i tehnologije komunikacije ima dovoljno, od 10,4% (proizvodna tehnologija) do 39,4% (sirovine za proizvodnju). Autor navodi i ankete koje je provodilo Ministarstvo europskih integracija od lipnja 2000. do prosinca 2003., po kojima je evidentan visok postotak građana Hrvatske koji su za ulazak u Europsku Uniju. Takvih je bilo u lipnju 2000. 77,6% a u prosincu 2003. 72,4% što ukazuje na tendenciju pada opredjeljenja za ulazak u Uniju, da bi se taj trend izrazitije nastavio sve do prvih mjeseci 2005. g.

U daljnjem tekstu autor analizira relacije između socijalnog kapitala i poduzetništva, te socijalni kapital građanskog društva. Prijelaz iz jednog tipa društva u drugi nije ispunio očekivanja stanovništva na europskom Istoku, pa je nastao svojevrstni vrijednosni vakuum ili socijalizacijska anomija. Bivša socijalistička društva nisu, koristeći Parsonsovu terminologiju, stigla do samodovoljnosti u odnosu na svoja okruženja. Događa se suprotno, upravo je na djelu velika ovisnost tih društava o okruženju (kapitalističkom). Prijelaz iz stanja negrađanske zbilje u građansku ne može se, kako ističe A. Šundalić, riješiti u nekoliko poteza. To je proces "izgrađivanja i oblikovanja građanske svijesti u društvu koje je povijesno zastalo na predgrađanskoj razini" (str. 84). Socijalni kapital se temelji na uključenosti građana u javnu sferu društva i rješavanje problema koji se tu javljaju, a uporište mu je u solidarnosti i povjerenju među građanima. U Hrvatskoj tek treba uslijediti izgradnja socijalnog kapitala koji nije mogao biti oblikovan u socijalizmu, jer se društvo tog tipa nije izdiglo do građanskih vrijednosti. Tranzicijska istočnoeuropska društva suočavaju se s novim izazovima, globalizacija promiče neoliberalizam i favorizira bogate, što sve teže prihvaćaju male i slabo razvije-

ne zemlje. Građani i dalje puno očekuju od države, prije svega socijalnu sigurnost (stalan posao, redovite plaće, zdravstveno i mirovinsko osiguranje) a tek zatim će se naći ljudska prava i političke slobode, što je u temelju liberalnodemokratskih porredaka. Stoga autor s pravom ističe da je "tranzicijski preustroj centralno-planskog gospodarstva, jednopartijske politike i socijalističke svijesti (kolektivističkih navika) završio u neliberalnim vodama (čak antiliberalnim!), u retrogradnom shvaćanju uloge države i državnog kapitalizma" (str. 95). Veliki problem pri pokušaju uvođenja novog sustava vrijednosti je tajkunizacija gospodarstva u čijim temeljima je politički, a ne poduzetnički kapitalizam, što kod stanovništva stvara odbojnost prema elitama i socijalnoj stratifikaciji zasnovanoj na inovacijama i poduzetništvu. Novi menadžeri (politički legitimirani i "podobni", osvajaju vlasničke pozicije, otpuštaju radnike, a račun se isporučuje državi. Takav razvoj vodi, kako ističe Šundalić, društvu "niskog povjerenja" umjesto društva "visokog povjerenja". Proces u Hrvatskoj su, kaže autor, predstavljali i izraz političke volje birača da se ukloni sve što je socijalističko i jugoslavensko. Iako autor ovo ne komentira, mi bismo dodali da je upravo autoritarni karakter novog poretka (u okviru legalne i legitimne institucionalne procedure) "briso" sve što je do tada postignuto. Počela je još jedna priča o "nultom satu" i novom početku povijesti, što je obilježje društava u kojima je dominantna binarna optika promatranja događaja, a onda i djelovanja u suglasju s takvim kvazi/ideologijskim interpretacijama socijalne zbilje. Dosegnuti stupnjevi prava radnika bezočno su destruirani, a lov na društveni kapital dobio je "zeleno svjetlo" iz samog vrha države i vladajuće stranke. Sintagma "dvjesto bogatih obitelji", naravno bliskih vladajućem establishmentu, zorno pokazuje svu logiku "grabeži" u vremenu rata i tranzicije.

Knjiga A. Šundalića vrijedan je analitički doprinos spoznaji tranzicijskih pitanja/problema hrvatskog društva s ciljem afirmiranja boljih strana integracijskih procesa i stvaranja povoljnog sociokulturnog ambijenta za uključivanje u europske integracijske procese. Uz teorijsku utemeljenost i potkrjepljenost vlastitih teza, važan doprinos ove knjige je i analiza stavova ispitanika o tim procesima. Stoga, držimo da je knjiga Hrvatsko društvo i integracijski procesi, dobrodošlo "štivo" na našoj intelektualnoj sceni u sferi literature o tranziciji i integraciji hrvatskog društva u globalne tehnološke i sociopolitičke procese.

Dragutin Babić

GLOBALIZATION AND EQUITY: PERSPECTIVES FROM THE DEVELOPING WORLD

Natalia Dinello, Lyn Squire (eds.)

Cheltenham, UK; Northampton, MA,
USA: Edward Elgar, 2005., 253 str.

Globalna mreža za razvoj (*The Global Development Network - GDN*) je skup istraživačkih i razvojnih organizacija koje zajednički nastoje proučavati probleme nacionalnog i regionalnog razvoja te predložiti mogućnosti njihovogospješivanja. Mreža održava redovite konferencije te je u Kaiiru u siječnju 2003. godine održana četvrta godišnja konferencija o globalnom razvoju na kojoj je bilo prisutno više od 500 sudionika. Svi radovi s navedene konferencije dostupni su na Internet stranici <http://www.gdnet.org>, a odabrani su radovi tiskani u knjizi *Globalization and equity: perspectives from the developing world* (Globalizacija i pravednosti: viđenja iz svijeta u razvo-

ju). Knjigu su uredili Natalia Dinello i Lyn Squire, a objavio izdavač Edward Elgar iz Velike Britanije i SAD-a. Knjiga razmatra probleme i veze globalizacije i pravednosti u sedam područja: Zajednici Nezavisnih Država, Istočnoj i Južnoj Aziji, Istočnoj i Srednjoj Europi, Latinskoj Americi, Srednjem Istoku i Sjevernoj Africi te Subsaharskoj Africi.

Iako se o globalizaciji u svijetu vrlo mnogo piše i raspravlja, razmjerno je mali broj istraživača iz zemalja u razvoju i tranziciji čije su knjige i članci posvećene toj temi. Provedba i objavljivanje rezultata *domaćih* istraživanja time su važnije jer su baš te zemlje one koje imaju najveće (moguće dugoročne) koristi, odnosno neposredne sadašnje probleme zbog globalizacije. Općenito u svijetu, a i u odabranim radovima u knjizi, vlada uvjerenje da globalizacija pruža velike mogućnosti razvoja, ali da taj razvoj neće biti regionalno podjednako snažan niti će u jednakoj mjeri zahvatiti sve društvene skupine. Općenito, zemlje ili područja koja su jače i neposrednije uključena ostvaruju znatno više stope gospodarskog razvoja od onih koji su zatvoreni ili autarkični. Pojedine su zemlje zahvaljujući gospodarskom otvaranju stvarno učinile čudo pa je, na primjer, Vijetnam samo u deset godina prepolovio broj siromašnih osoba. Više istraživanja širom svijeta nedvojbeno je pokazalo da globalizacija i ubrzani gospodarski razvoj pomažu gotovo svim socijalnim skupinama, posebice siromašnima, a čini se da i potiču političku stabilnost i smanjuju moguće konflikte – ključne preduvjete uspješnog ublažavanja siromaštva, nejednakosti i socijalne isključenosti. Istina, globalizacija i ubrzani gospodarski razvoj lako mogu povećati nejednakosti u društvu, kao što je to bio slučaj u Kini. U svakom slučaju, autori su suglasni da globalizacija *može*, ali i *ne mora*, biti važna odrednica smanjivanja siromaštva u zemljama u razvoju, a da bi se to stvarno dogodilo potrebno je